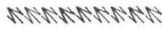

Καλλίτερα νὰ μὴ τὰ εἶχεν, ἔλεγε,
ἀκούσει· πλὴν τοιοῦτον ἄνδρα ἤθελε
νὰ εἶχε πλάσει δι' ἐκείνην ὁ θεός.
Μὲ ἠδῆχαρίστησε, καὶ μὲ ἐκέτευσεν,
ἂν ἤθελε τὴν ἀγαπήσει φίλος μου,
νὰ τὸν διδάξω, πῶς τὴν ἱστορίαν μου
νὰ λέγῃ, ἵνα παρ' αὐτῆς ἀγαπηθῇ.
Ἐνόησα τὴν νύξιν, καὶ ὠμίλησα.
Μ' ἠγάπησε, διότι ἐκινδύνευσα·
διότι μ' ἐλυπήθη, τὴν ἠγάπησα.
Αὐτὴ εἶν' ἡ μαγεία, ὅσῃν ἤσκησα.
— Ἴδου αὐτὴ! ἄς σὰς τὸ εἶπῃ μόνῃ της.

★ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ★

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗ- ΝΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΑΝΙΟΝ ὄνειρον, εὐχὴ πολ-
λάσις ἀνεπίκτος, καθίσταται
ἡ ἔκδοσις ἐλληνικοῦ βιβλί-
ου. Πλείστον λογογράφων
καὶ ποιητῶν τὸ ἔργον ὀβ-
κληρον συνετελέσθη, ἀλλὰ
τὴν μορφήν αὐτῶν περιβάλ-
λει ἡμίφως ἀσαφὲς ἢ καὶ
σιὰ πλήρης στίχοι, ὀνόμα-
τα, ἢ ἀναμνήσεις συγκεχυ-
μένα καὶ ἀόριστοι, οὐδὲν πλέον.
Τίς ἔμως ἡ κυρία ἐμ-
πνευσίς, ἢ προσδώσασα τὴν ὠρι-
σμένην τεχνοτροπίαν
τίς ἢ φιλοσοφία, ἢ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀντιλήψεων
τῆς κυριαρχούσης ζωῆς πηγάτασα καὶ ἀποτυπωθεῖ-
σα ἐν τῷ ἔργῳ, παραμένουσι ἀγνωστοί· δεῖον δὲ νὰ
εἶναι τις περίεργος καὶ ὑπομονητικός, ὅπως, ἀνα-
διφῶν πολλῶν ἐτῶν περιδικὰ καὶ ἐφημερίδας, ἀ-
νεύρη ἐδῶ μὲν ποίημα, ἐκεῖ δὲ διήγημα καὶ περαι-
τέρω ἄλλης φύσεως λογογράφημα· οὕτω τὰ διά-
φορα ἔργα οὐδεμίαν παρουσιάζουσιν εἰς τὸ πνεῦμα
ἀρμονίαν καὶ ἐνότητα, ἐκ πρώτης ὄψεως φαινόμενα
ὅτι εἶναι προωρισμένα νὰ σβεσθῶσι, διὰ τῆς παρό-
δου τοῦ χρόνου, μετὰ τῶν ἀρθρογραφημάτων καὶ
τῆς λοιπῆς ὕλης, ἣν ἐδημιούργησαν ἢ ἀνάγκη καὶ
ἢ στιγμή.

Ἄλλὰ καὶ τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων ἢ μοῖρα δὲν
φαίνεται εὐτυχιστέρη. Τὸ αὐτὸ ἡμίφως περιβάλλει
αὐτά, διαφεύγοντα ἀπλῶς τὴν παντελῆ σκοτίαν.
Οἱ τίτλοι προσέπεσαν εἰς τοὺς πρὸ τῶν προηκῶν
ἱσταμένους περίεργους, ἐφυλλομετρήθησαν ἢ ἴσως
καὶ ἀνεγνωσθῆσαν παρά τινων, ἀλλὰ τοῦ δημιουρ-
γοῦ ἢ φυσιογνωμίας δὲν ἀνέλαμψε ζωηρά, ὡς ἐπὶ
τὸ πολὺ διαμείναν ἐν τῇ ἀποστάσει καὶ τῇ ἀστα-
θείᾳ. Ἄρθρα τινὰ πρόχειρα ἔστειλαν αὐτοὺς δι' ἐ-
τοίμων στεφάνων, ἐκ τῶν αὐτῶν μαραμίνων καὶ
ὠχρῶν ἀνθέων· οὐδεὶς ἴσως εἰσέδυσεν εἰς τὸ βάθος
τοῦ διαπνέοντος τὸ ἔργον πνεύματος, ἀνεῦρε τὴν
διήκουσαν γενικὴν ἰδέαν, διεχώρισε καὶ ἀσφαλῶς
διέγραψε τοὺς ἰδιάζοντας χαρακτῆρας· μεμονωμέ-
ναι ἐργασίαι καὶ ἀπὸ στενῆς ἢ μιᾶς καὶ ὠρισμένης

ἀπόψ.ως, ἀλλὰ σπάνια ἐπίσης, πρόκεινται ἀπλῶς
ἡμῖν· ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ἠκολούθησαν τὴν τύχην τῶν
κρινόμενων, παραδοθεῖσαι εἰς τὴν λήθην ἐντὸς μι-
κροῦ. Οὕτω δὲ παριστάμεθα πρὸ τοῦ περίεργου
φαινομένου, τῆς συνεχοῦς παραγωγῆς λογοτεχνικῶν
ἔργων, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν μετὰ τινος ἀκριβείας
τὴν ἀξίαν, οὐδὲ νὰ δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν
ἀσφαλῶς πῶς τὴν νεοελληνικὴν πινακοθήκην.

I

Πρόκειται παράδειγμα ἐκπληκτικόν, ποιητῆς
ποικίλας δοκιμάσας τὰς τύχας, ὁ Σολωμός. Ἄν
κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου του ζῆ ὡς ἐρημίτης, πε-
ριστοιχοῦμενος ὑπὸ στενοῦ κύκλου θαυμαστῶν καὶ
φίλων καὶ ἀποθνήσκει ἀπελπίς, μὴ δυνηθεὶς νὰ πα-
ρουσιάσῃ πλήρεις ἔργον, ὄνειροποληθὲν διάφορον ἢ
ὡς παριστώσι τὰ ἐναπομείναντα συντρίμματα, κα-
τόπιν ὀβόκληρι ποιητικαὶ σχολαὶ ἀναγνωρίζουσι
αὐτὸν ἡγεμόνα καὶ πρότυπον μιμήσεως, μελετῶσι
καὶ ὑπομνηματίζουν τοὺς στίχους καὶ προσπαθοῦσι
νὰ ρίψωσι φῶς εἰς τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ μορφήν,
τὴν τόσον παράδοξον καὶ δυσδιάκριτον. Πρὸ τινος
δημοτελεῶς ἐρωτάσθη ἐν τῇ πατρίδι του ἢ τοσάκις
ἀναβληθεῖσα ἐκατονεταπενθῆς ἀπὸ τῆς γεννήσεως,
ἀλλ' ἀμφίβολος ἡ ἐπιβολὴ ἐν τῇ ἐθνικῇ συνειδήσει.
Ἰπὸ πλείστον ἀμφισβητεῖται ὁ ποιητῆς καὶ ἡ ἀξία
τῶν στίχων. Ἄπασα ἢ ἀντίθετος σχολή, ἢ ἔχουσα
δόγμα τὸ καθρεῖον ἰδίωμα ἐν τῇ ποιήσει, εἰς
ἄλλους ποιητὰς ἀνευρίσκει τὸ ὑπόδειγμα, παρο-
ρῶσα, ὑποτιμῶσα ἢ γλευάζουσα τὸν παρ' ἄλλων
ἐξυμνούμενον ὑπὲρ πάντας Ζακύνθιον αἰοδόν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, περὶ οὐδενὸς ἴσως ἐγρά-
φσαν πλείοτερα. Περιίπταται οὐχ ἥττον ἀρίστον
καὶ ἀμόρφωτον τὸ ποιητικὸν ὄνειρον, ὡς ὑπέβαλεν
εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἢ ἀνάγνωσις
τῶν συντετριμμένων στίχων. Βλέπομεν ἀπλῶς τὰ
ἐναλλασσόμενα χρώματα, τὰ διαδεχόμενα συνα-
ισθήματα, τὰς ἀπόψεις τῆς ζωῆς, τὰς φιλοτεχνου-
μένας ἐκφράσεις. Εἰσαγόμεθα συνήθως, κατὰ τὴν
ῥωμίαν μεταφορὰν τοῦ De Amicis,¹⁾ εἰς αὐτὸ τὸ ἐρ-
γαστήριον τοῦ τεχνίτου, παρακλοουθοῦμεν μετὰ δια-
φέροντος τὰς ἀποτυγχανοῦσας ἀποπείρας, τὰς ἐνα-
γωνίους προσπαθείας, καὶ συμπεριζόμεθα τὴν χα-
ρὰν του διὰ τὴν εὐρεσιν τοῦ σπανίου στίχου ἢ τὴν
εὐτυχῆ διατύπωσιν τοῦ πλουτίου συναισθήματος.
Ὅποιον ἔμως τὸ ἰδανικόν, τίς ἢ βασανιάσασα τὸν
ποιητὴν κυρίαρχος ἰδέα, ἢ δώσασα τὴν γένεσιν εἰς
τὰ ἀτελεύτητα αὐτοσχεδιάσματα, δὲν δυνάμεθα νὰ
κατανοήσωμεν· μᾶς ἐλλείπουσι πλεῖστα στοιχεῖα
καὶ πρὸς πρόχειρον ἐξήγησιν σταματώμεν εἰς τὴν
ἐξωωτερικὴν καὶ ἀπατηλὴν ἐπιφάνειαν.

Ἄλλὰ τὰ συντρίμματα ἀποτελοῦσι τὴν χαρὰν
τοῦ καλλιτέχνου ἢ καὶ στενοῦ κύκλου ἀνθρώπων.
Τοῦτο εἶνε φυσικόν· τὸ πλῆθος ἐπιζητεῖ καὶ θέλ-
γεται εἰς τὸ μέτριον ἀλλ' εὐάρεστον σύνολον καὶ
πληττον ἀποστρέφει τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τῶν ἀτε-
λῶν ἰχνογραφημάτων, ὧν δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ κα-
τανοήσῃ τὴν λεπτότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν τῶν γραμ-
μῶν, τὸ τολμηρὸν καὶ πρωτότυπον τοῦ σχεδίου, τὴν
βαθύτητα καὶ τὸ προφητικὸν τοῦ ἀπεικονιζομένου

1) De Amicis, Victor Hugo.

βλέμματός. Διὰ τοῦτο, ὡς ἐλέγηθῃ πολλάκις, ἡ γενικωτέρα φήμη τοῦ Σολωμοῦ στηρίζεται εἰς τὰ μικρὰ ἑρωτικά τραγούδια, τὰς καθ' ἑξῆς ἐπαναλαμβάνομενας πρώτος στροφάς τοῦ Ὑμνου πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν. Ἐκείτ' μὲν τὸ ἀπλοῦν τῶν διατυπώσεων καὶ τὸ δημῶδες τῶν ἑνοσιῶν, ἐδῶ δὲ ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν, αἱ ἀπορρευσσοὶ ἐθνικαὶ ἐλπίδες, τὰ συνδεθέντα ὄνειρα καὶ οἱ προκύψοντες πόθοι ἐδημιούργησαν δημοτικότητα εἰς τὸν ποιητὴν.

Ἀναμένομεν ἔτι τὸ βιβλίον, ὅπερ θὰ διαγράψῃ διὰ χρωμάτων ἀνεξιτήλων καὶ σταθερῶν γραμμῶν τὴν φυσιογνωμίαν του. Βιβλίον ἀρχιτεκτονικόν, ἀνεγείρον τὸ ἀπὸ τέσου χρόνου ἀνομινομένην εἰκοδόμημα καὶ μὴ σωρεῖον ὕλην ἀτακτον καὶ πικίλην, γρήσιμον καὶ ἄχρηστον. Διότι τοιαῦτα ὑπῆρξαν ἐν γένει αἱ μέχρι τοῦδε φιλοτεχνηθεῖσαι περὶ τοῦ ποιητοῦ ἐργασίαι.

II

Ἐτερον χαρακτηριστικὸν παράδειγμα πρόκειται ἡμῖν, τοῦτο δὲ σύγχρονον. Ἰδίως κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν παρατηρεῖται κύκλος, ἀρκούντως εὐρύς, νέων συγγραφέων, προσπαθούντων νὰ ἐγκαινίσωσι νέαν περίσδον ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει καὶ τῷ διηγηματι. Τὸ δημῶδες ἰδίωμα, περιφρονούμενον ἄλλοτε, κηρύσσεται ὡς τὸ μόνον καλλιτεχνικὸν περιβλήμα, χάρις εἰς τὴν παραστατικότητα καὶ τὸ ζωντανὸν αὐτοῦ. Ὑπογραμμὸς χρησιμεύει ὁ Σολωμός. Τὰ ἀρχαῖα εἰδῶλα ρίπτονται χαμαὶ διαδοχικῶς ὡς ἀπλᾶ εἰδῶλα καὶ σκιαί, οὐδὲν ἐκφράζοντα ἐκ τῆς ἐμφυχοῦσης τᾶ γύρω ζωῆς. Ἐκ τῶν ξένων ἔργων προσπαθοῦσι νὰ μιμηθῶσι τὴν μέθοδον τῆς ἐργασίας, οὐχὶ δὲ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Τοῦτο κατ' αὐτοὺς ἔπραττον οἱ προγενέστεροι, θαμβωθέντες ἐκ τῆς λάμπσεως τῶν ἐσπερίων καλλιτεχνημάτων, ἀντιγράφαντες κατὰ κόρον λέξεις, ἐκφράσεις, ἰδέας καὶ προσαρμόσαντες ταύτας εἰς ψυχὰς ἐντελῶς διαφόρους, ὥστε οἱ ἥρωες αὐτῶν, φέροντες ἀλλόκοτα καὶ ποικιλόσχημα προσωπεῖα, νὰ ἀσφυκτιῶσιν ὑπὸ ταῦτα, ἀναπνέοντες τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐν τῷ συνόλω ψευδῇ ἀτμόσφαιραν. Νῦν ἡ δόξυτης τοῦ ἀγῶνος κατέπεσε, τινῶν ἐξ αὐτῶν τὸ λογοτεχνικὸν ἔργον ἐν τοῖς πλείστοις συνετελέσθη, ἤρξατο δὲ ὁ ἀμυβλιῶς ἔλεγχος καὶ ἡ ἀδικος ἐπίκρισις. Ἐπομένως γεννᾶται τὸ ἐρωτήμα περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἔργων τούτων. Ἐχομεν δεδομένον ὅτι αἱ συμπάθειαι τοῦ πολλοῦ κόσμου δὲν περιβάλλουσι ταῦτα. Ἡ γλῶσσα παρίσταται τεχνητῇ, χυδαία, ἰδιωματικῇ, πλήρης ἀγνώστων λέξεων, αἱ δὲ ἑνοιαὶ ἀλλόκοτοι, σκοτεινοὶ ἢ καὶ ἀκατάληπτοι. Μετὰ πόθου στρέφεται οὗτος πρὸς τοὺς παλαιότερους, ἠρηνῶν τὴν σημερινὴν κατόπτωσιν. Ἐν μέσῳ τῆς ἀντιπαθείας ταύτης τὰ τεχνουργήματα διαδέχονται ἀλλήλα καὶ ὑπάρχει δεκάς λυρικῶν ποιητῶν καὶ διηγηματογράφων. Ἡτὶς πρωτεύει ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ, ἐν τῷ ὄρῳ. Οὐδεὶς ὁμῶς φαίνεται, μεθ' ὅλου τοῦ χρόνου τὴν πάροδον, κερδίζων ἕδαφος ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει· ἀγνώστον ἂν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τοῦτο εἰς τὸ κοινὸν ἢ εἰς τοὺς καλλιτέχνους, ὧν τὸ ἔργον δὲν ὑπερέβη ἴσως τὰς ἀπλᾶς ἀποπειράς. Οὐδεὶς προσεπάθησε νὰ διαλύσῃ τὴν ἐπικεχυμένην ἀγλύν, ὅλον ἐν πυκνομένην. Αἱ σποραδικαὶ κρίσεις, πλήρεις ἀορίστων καὶ πολυσημάντων ἐκφρά-

σεων, δὲν διαπνέονται ἀπὸ ἀναλυτικώτερον καὶ ἐνδομυτικώτερον πνεῦμα.

Βεβαίως τὸ ἔργον ἅπαν δὲν συνετελέσθη, εἶνε δὲ ἄλλως σύγχρονον. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου δὲν ἐδοκίμασε τὸ σταθερὸν τῶν γραμμῶν ἢ τὴν ζωηρότητα τῶν χρωμάτων. Ἄλλ' ἠδυνάμθη νὰ σημειώνωμεν τὰς παρατηρούμενας τάσεις εἰς ἕκαστον συγγραφέα, εἰς ἕκαστον τεχνουργήμα· νὰ καταγράψωμεν τὰς ἀμυβλιᾶς διαφορὰς καὶ ὁμοιότητας, νὰ ζητῶμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ξένων ἔργων ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. Ἐκ τῶν γραφῶν πάντες βεβλιῶς δὲν εἶνε ἀπορριπτέαι, μάλιστα δὲ δύο ἢ τρεῖς διηγηματογράφοι· ἡ τάσις πρὸς ἀπόδισιν τῆς πραγματικότητος, ἡ ἀντιλήψις τοῦ συνέχοντος τὴν φύσιν συνδέσμου πρὸς τὴν ἐμφυχοῦν ζωὴν παρατηροῦνται εἰς τὰ κάλλιστα τῶν διηγημάτων· ἄνθρωποι κινοῦνται, μὴ προσωποῖάζοντες ἐκ πρώτης ὄψεως πρὸς μορφὰς ξένους, ἀς ἀνακαλοῦμεν διὰ τῆς μνήμης· ἔχουσιν ἴσως τὰ συναισθηματὰ ἀτελῶς διαγεγραμμένα καὶ ὁμοῦδρα προκλύπτει ἢ προσωποικότης αὐτῶν, πρὸ παντὸς δὲ δὲν προκαλοῦσι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου· ἀλλὰ κάποτε ἔχουσιν ἰδίαν ψυχὴν καὶ ἀτομικότητα ὠρισμένην· ἡ ἀλήθεια τῆς πραγματικότητος οὐχὶ σπανίως διακλύνεται λάμπεις ζωηράς, ἡ δὲ ἐλληνικὴ φύσις ἀνευρίσκει ἐνιαχοῦ τὸ ἐκφραστικὸν καὶ ἀθάνατον αὐτῆς ἀποτύπωμα. Ἄν δὲ τὸ ὕφος πάντοτε σχεδὸν εἶνε ὁμορφωτον, ἀπεβάνει πολλάκις εἰκονικώτερον καὶ παραστατικώτερον τοῦ ἐπιρατοῦντος ἐν τοῖς προγενετέροις ἔργοις ψυχροῦ καὶ ὁμοιομόρφου.

III

Ἠδυνάμθη, εἰδικεύοντες, νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰ παρδείγματα, ἀλλὰ ταῦτα ἀρκούσιν. Ἐργα γενωμένης λογοτεχνίας ἔχουσιν ἀνάγκην ὑπομνηματισμοῦ ἀπαύστου, ὅπως εὐρωσιν ἡχῶ εἰς κοινὸν μὴ παρεσκευασμένον οἶκθον καὶ εἰς ὃ ἡ συνεχὴς περὶ πολιτικῶν μέρμνα παρέσχε τύπον μονομερῆ καὶ ἀκαμπτον. Ἡ μεγάλη βεβλιῶς κριτικὴ θὰ ἐλλείπει, ἢ παραγομένη ἐκ τῆς γενικωτέρας ἀπόψεως τῶν μεγάλων γραμμῶν καὶ τῶν εὐρυτέρων ἀντιλήψεων, διότι τοιαῦτα ἔργα δὲν θὰ ὑπόκεινται αὐτῇ. Ἄλλὰ δύναται νὰ ὑπάρχη κριτικὴ, παρκαλοουθοῦσα καὶ ἀναλύουσα λεπτομερῶς τὴν περιορισμένην ἔστω ἀντίληψιν, τὴν αὐθόρητον ἐντύπωσιν, τὴν ἀφελὴ ἰδέαν, τὸν ἀδέξιον χαρακτήρα. Ἐφαρμοζόμενος εἰς ἔργα κατὰ τὰ πλείστα ψευδῆ, συνήθως ἔσται ψυδῆς ἢ ὑπερβολικῆ, παραπλανωμένη ἐκ τῆς ὁμοιότητος ἢ διαφορᾶς τῶν ξένων ἔργων, πρὸς ἃ γίνεται ἡ σύγκρισις. Ἄλλ' ἡ ἐσφαλμένη ἀντιλήψις διορθώνεται δι' ἄλλης, καὶ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀποκτῶνται σταθερὰ σημεῖα, κερτημέναι ἀλήθειαι, ἀφ' ὧν θὰ δύναται τις νὰ χωρήσῃ περαιτέρω. Συσσωρευμένης τοιαύτης ὕλης, ἔστω συγκεχυμένης καὶ ἀτάκτου, ἐκάστη φιλολογικὴ μορφή ἐν τέλει θέλει προκλύψῃ ἐκ τοῦ ἀμαυροῦ βάθους, ἐν ᾧ ἄσπαι εὐρίσκονται χαμένα ἢ ἀορίστως διαγεγραμμένα. Ὁ ὀληθινὸς ποιητὴς θὰ ἀνεύρη τὸν ἀληθινὸν διηγηματογράφον καὶ θὰ λείψῃ ἢ τῆς σήμερον παραδόξου χορείας τῶν συγγραφέων, καλῶν καὶ κακῶν, συμφορῶν καὶ ὧν οὐδεμία εἶνε δυνατὴ διάκρισις καὶ πρὸς οὓς αἱ αὐταὶ τιμαὶ ἀπονέμονται, εἰ αὐτοὶ ψόγῳ, ἢ αὐτῇ λατρείᾳ. ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ